

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Hoe te leven: klassiek of modern? Aristoteles en Hobbes
vergeleken: een filosofische vergelijking tussen het
klassieke en het moderne mens-, wereld- en
samenlevingsbeeld**

Külcü, H.

Citation

Külcü, H. (2024, May 29). *Hoe te leven: klassiek of modern? Aristoteles en Hobbes vergeleken: een filosofische vergelijking tussen het klassieke en het moderne mens-, wereld- en samenlevingsbeeld*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3755736>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3755736>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Deel III

De Samenleving

Hoofdstuk 13

Hobbes over de mens als vrij individu

Toen zei Achilles met norse blik tegen hem: “Dwaas, spreek niet met mij over afspraken, zoals er tussen leeuwen en mensen geen overeenkomsten kunnen bestaan, wolven en schapen niet eensgezind kunnen zijn, maar elkaar door en door haten, zo kan er tussen jou en mij geen verstandhouding bestaan, evenmin kunnen er overeenkomsten zijn tussen ons, tot de één of de ander sneuvelt.

*Homerus*⁸²⁵

...wat is de natuur van de rechtvaardigheid en wat is haar oorsprong? Volgens de algemene bewering is, van nature uit, onrecht plegen een goed, onrecht lijden een kwaad. Doch het kwaad van het onrecht lijden is veel groter dan het goed van het onrecht plegen. Zo komt het dat, wanneer mensen elkaar onrecht aandoen en van elkaar onrecht ondergaan, en ze van beide proeven, dat zij, die niet bekwaam zijn het laatste te vermijden en het eerste te grijpen, tot de overtuiging komen dat het voordeliger is het met elkaar op een akkoord te gooien: men zal geen onrecht plegen, maar er ook geen lijden...Daar nu de rechtvaardigheid tussen de twee uitersten gelegen is, neemt men er vrede mee, niet als ware ze een goed, doch als iets dat men op prijs stelt, omdat men niet bij machte is onrecht te plegen. Want wie daartoe wel in staat is, zal, indien hij werkelijk de naam ‘man’ verdient, met niemand ooit een overeenkomst aangaan, waarbij onrecht plegen en onrecht lijden wordt verboden. Zulks ware immers waanzin.

*Glaucon*⁸²⁶

Dat de lammeren boos zijn op de roofvogels bevreemdt ons niet: maar dat is nog geen reden het de grote roofvogels kwalijk te nemen dat ze lammetjes weggapen.

En als de lammetjes onder elkaar zeggen: ‘Die roofvogels zijn slecht, en wie zo weinig roofvogel is als maar kan, wie veeleer hun tegenpool, een lam is...zou die niet goed wezen?’, dan valt er op deze constructie van een ideaal niets af te dingen, al zullen de roofvogels er licht ironisch naar kijken en bij zichzelf zeggen:

‘Wij zijn niet boos op die goede lammetjes, we houden zelfs van ze: niets zo smakelijk als een zacht lam’.

*Nietzsche*⁸²⁷

---

825 *De Iliad*

826 Plato's, *De staat*, 358E-359B

827 Nietzsche, *Genealogie van de Moraal, eerste essay*

Inleiding

We zijn aan het slotstuk van het moderne drieluik over de sociale voorstelling gekomen. In dit hoofdstuk zullen we van naderbij kijken naar de argumenten die Hobbes aandraagt om de mens als een van nature asociaal-*cum*-atomair wezen te kwalificeren.

Uiteraard hangen zijn argumenten samen met de moderne ontologische aannames, zoals wij die in deel II hebben belicht. Het loont om naar de exacte argumentatie te kijken die voortvloeit uit deze werkelijkheidsopvatting, mede gelet op het volgende hoofdstuk waarin wij de klassieke en moderne sociale beeltenis zullen vergelijken.

Hobbes was zich bewust van de invloedrijkheid van de aristotelische gedachte van de mens als sociaal annex politiek wezen. Om overtuigend te kunnen zijn met zijn baanbrekende moderne sociale verbeelding diende hij deze klassieke visie te ontkrachten. Hobbes opent zijn aanval op Aristoteles met een gedeelde observatie:

“Het is waar dat sommige levende wezens, zoals bijen en mieren, in goede verstandhouding met elkaar leven -om deze reden worden zij door Aristoteles tot de politieke dieren gerekend-...”

De moderne denker deelt deze waarneming, doch trekt vervolgens andere conclusies. Hij doet dit op grond van inzichten die tot twee hoofdargumenten terug te voeren zijn. Ik noem deze het argument van (1) het disharmoniërende taalvermogen en (2) dat van de disharmoniërende passies. Deze argumenten dienen het klassieke sociale beeld te ontkrachten.

Wij zullen in het onderhavige hoofdstuk de beide argumenten analyseren en daarmee het drieluik tot een voltooiing brengen.

13.1 Het disharmoniërende taalvermogen

De klassieke denker, zo hebben we eerder gezien, is ervan overtuigd dat de gave des woords een van de sterkste aanwijzingen vormt dat de mens een politiek *cum* sociaal wezen is. Hobbes benadrukt daarentegen dat het gegeven dat sociale wezens, zoals mieren en bijen, niet beschikken over het taalvermogen hen juist tot goede onderlinge verstandhoudingen brengt. Zo tracht hij te onderstrepen dat de taligheid niet de reden is dat dieren sociaal van aard zijn.

Niet alleen vormt de taligheid geen noodzakelijke voorwaarde hiertoe, het is zelfs een eigenschap die er haaks op staat. We kunnen namelijk observeren dat de onenigheid die zich tussen mensen voordoet het gevolg is van taal en woord. Mensen onderhouden door middel van taal uiteenlopende ideeën over wat goed is en wat dient te gebeuren. Zo merken zij, opgezweept door hun menselijke ijdelheid, vooral gebreken op in hoe de publieke zaak geregeld is. En komen zij met

tegenstrijdige ideeën over de broodnodige hervormingen. Deze verschillen in opvattingen leiden tot verdeeldheid en in het ergste geval tot burgeroorlogen.⁸²⁸

De taal leent zich bovendien voor bedrog. Zo weten mensen door taal slechte dingen te prijzen alsmede opzettelijk uit te vergroten of te verkleinen al naargelang hun persoonlijke belangen. De 17e-eeuwse denker benadrukt hierbij tevens dat dieren anders dan de mens het vage begrip 'onrecht' (*Injury/Injuriam*) niet kennen. Dit typisch menselijke begrip hangt samen met het eierzuchtige en trotse aspect in hem. De andere dieren kennen enkel het simpele verschijnsel van de schade (*damage*). Voor hen geldt zo lang zij geen fysieke schade ondervinden door een ander en er zelf dus nog goed aan toe zijn, geen problemen bestaan. Terwijl de mens, gegeven zijn trots, nogal ijlings meent dat hem tekort is gedaan. Die gepercipieerde belediging zorgt vervolgens voor onrust en tweedracht. Diezelfde trots maakt ook dat hij graag kritiek uit op anderen en de *status quo*, teneinde zo zijn eigen wijsheid te kunnen etaleren. Hetgeen eveneens leidt tot tweedracht.

Kortom, de taalvaardigheid maakt de mens niet tot een sociaal dier doch tot een van nature onwelvoeglijk wezen.

13.2 De disharmoniërende passies

Volgens Hobbes zijn mensen van nature asociaal en solitair. Dat wordt duidelijk wanneer de bestaande mens in onze verbeelding wordt losgesneden uit zijn concrete en historisch gegeven gemeenschappen, en wanneer wij alle hiermee samenhangende eigenschappen van hem afschrapen. Want dan wordt duidelijk dat er niets anders overblijft dan een ongebonden en vrij individueel wezen. Een atomair wezen aldus. Dit solitair wezen kan in die geabstraheerde toestand logischerwijs niets anders dan zich richten op de eigen belangen en begeertes. Dit gedachtenexperiment toont de ware mens, dus de mens zoals die verschijnt in wat Hobbes de natuurtoestand noemt. De mens is in deze moderne verbeelding dus niet zozeer een sociaal dier in een kudde, maar een roofvogel die zijn instincten botviert op alles en iedereen.

De verlichtingsdenker geeft, zoals we zagen, ook grif toe dat bijen en mieren in een goede verstandhouding leven. De mens is het tegenovergestelde, getuige zijn natuurtoestand. Mieren en bijen volgen namelijk hun particuliere passies, maar deze komen van nature reeds overeen met hun algemeen belang. Hoe anders is dit bij de mens. Hij is van nature uiteraard ook in de greep van particuliere hartstochten, maar deze zijn tegengesteld aan het belang van anderen en het algemeen belang. Bij mensen is het vooral afgunst en onenigheid dat de klok slaat.⁸²⁹

---

⁸²⁸ Als we de argumentatie van Hobbes goed bekijken dan blijkt deze hypothetisch van aard. Hypothetisch in de zin dat indien het taalvermogen een natuurlijk menselijk vermogens zou zijn, *quod non*, dan vastgesteld moet worden dat het nadelig is voor het vredige samenleven, althans dat in elk geval de taligheid op zich allerminst een reden is om de mens als van nature sociaal te aanschouwen.

⁸²⁹ Hobbes, *Leviathan* XVII. 86, 87

De narcistische en ijdele passies vanuit het thumotische aspect maken de mens tot een wezen dat van nature alles wil domineren en maken dat hij anderen niet als gelijke wil zien:

*“Ik hoop dat niemand eraan zal twijfelen dat de mens, als alle angst wordt weggenomen, zich door de natuur sterker laat voortdrijven om heerschappij te verwerven dan om een samenleving te verkrijgen.”*⁸³⁰

De interessante assumptie bij al deze gedachtegangen is dat het atomaire individu voorafgaande aan, of geabstraheerd van, iedere vorm van gemeenschap en beschaving de ware natuur van de mens laat zien. Het losweken van dit abstracte individu wordt methodisch juist geacht vanwege de ontologische vooronderstelling dat het lichamelijke individu met zijn gegeven passies de gehele natuurlijke werkelijkheid omvat van de mens.

Als we deze in onze verbeelding geabstraheerde mens vervolgens terugzetten, terug in een abstract sociaal landschap dat we van het sociaalhistorische ontdaan hebben, dan wordt inzichtelijk dat de mens zich van nature (stadium 1) in een toestand van een oorlog van allen tegen allen begeeft. Van nature wil de geabstraheerde mens -die is losgesneden van contextuele bindingen, beschavingsperken, deugden en plichten- immers niets anders dan zijn eigengereide passies uitleven. Hij is van nature narcistisch. Narcistisch, in de meest amorele zin des woords. Hij is een wezen dat van nature onbeteugeld en ten volste zijn oneindige begeertes wil vervullen.

*“Welnu, als een willekeurige persoon alle anderen in termen van macht dusdanig zou overstijgen, dat allen hem met verenigde krachten niet kunnen weerstaan, dan zou er voor hem geen enkele reden zijn om afstand te doen van het recht dat hem van nature toekomt; Het recht om over anderen te heersen zou dan nog bij hem rusten gelet op het gegeven dat hij door zijn surplus aan macht kan bepalen het eigen leven en dat van anderen te preservareren...”*⁸³¹

De 17e-eeuwse denker deelt dus niet de opvatting dat er in de mens een sociaal instinct, een intrinsiek sociaal verlangen is naar samenzijn. Ofschoon hij somwijlen toch iets in deze richting lijkt op te biechten:

“Het is inderdaad waar, dat voor de mens van nature, of qua mens, dat wil zeggen zodra hij is geboren, solitair zijn hem tegenstaat; want een zuigeling heeft zorg nodig om te kunnen overleven, en zij die een rijpe leeftijd hebben bereikt hebben ook zorg nodig om goed te

⁸³⁰ Hobbes, *De Cive* I. 2 Eigen vertaling vanuit het Engels. “I hope no body will doubt but that men would much more greedily be carryed by Nature, if all fear were removed, to obtain Dominion, than to gaine Society.”

⁸³¹ Hobbes, *De Cive*, XV.5

*kunnen functioneren, redenen waarom ik niet ontken dat de mens (zelfs een natuurlijk gegeven) verlangen heeft om samen te komen...*⁸³²

Zelfs in zulke passages waarin iets van een natuurlijk instinct lijkt te bestaan voor het samenleven wordt alras duidelijk dat de moderne denker iets zuiver instrumenteels voor ogen heeft. Een verlangen tot samenzijn vanuit een oogmerk van zuiver persoonlijk gewin.

Buitendien gewaagt hij dat:

*"... zelfs als de mens geboren zou zijn in een conditie waarin hij dit zou verlangen, dan volgt niet dat hij van geboorte af is uitgerust om de samenleving te betreden; het is één ding om ernaar te verlangen, iets anders om uitgerust te zijn dat verlangen te vervullen; zelfs zij die zich door hun trots niet willen plooiën naar egalitaire condities, zonder welk een samenleving niet kan bestaan, verlangen toch naar samenleven."*⁸³³

Het argument van Hobbes gaat dus nog een stap verder. Zelfs als het verlangen om samen te zijn een natuurlijk gegeven zou zijn, *quod non*, dan is de mens van nature niet uitgerust om dit verlangen te vervullen. Sterker nog, hij is uitgerust met asociale eigenschappen zoals de trots, de zucht naar dominantie en de zucht tot vervulling van de eigen oneindige verlangens ten koste van alles en iedereen.

---

832 Hobbes, *De Cive* I.15

833 Hobbes, *De Cive* I.15

Conclusie

In het onderhavige hoofdstuk, het laatste van het moderne drieluik, hebben we de twee argumenten geanalyseerd die Hobbes vanuit zijn ontologische aannames aandraagt om de mens als een van nature asociaal wezen te aanschouwen. Hij is in de moderne optiek van nature geen politiek-sociaal wezen. Hij treedt ons van nature tegemoet als een solitair wezen dat grossiert in een van nature onbeperkte ethische Vrijheid om te doen wat hij Wil. Dit terwijl hij zich in de greep bevindt van zijn meest vehemente passies. Een wezen dat ook ten volle betekenis geeft aan de gerichtheid op het zelf. Een asociaal-passioneel wezen, in de meest neutrale zin des woords. Hij heeft van nature geen verlangen tot samenleven. Hij is er gelet op zijn natuurlijke passies ook niet toe uitgerust om samen te leven. In zijn diepste natuurlijke verlangens wil hij niet samenleven, maar alles en iedereen domineren.

De hypothese die wij voor ogen hebben is dat het moderne mens- en maatschappijbeeld een omwaardering van de klassieke beeltenis betreft. De sleutelwaarden waarmee wij de moderne sociale visie hebben kunnen ontrafelen zijn die van het Individu en de Vrijheid gebleken in contrast tot de tegengestelde klassieke waarden van de Gemeenschap en Verplichting. Deze beide moderne waarden, die we in onderlinge samenhang duiden als 'de individuele vrijheid', vormen een significant onderdeel van het moderne ijzeren net.

Vanuit de natuurlijke wereld die geen enkel behoren en plicht behelst kunnen sociale bindingen, plichten en algemeenheden alleen vanuit het eigenbelang van het Individu begrepen worden. Iedere vorm van behoren en inperking moet vanuit het eigenbelang van het Individu en zijn Wil in het leven zijn geroepen. Alleen de Wil van individuen kan fungeren als bron van verplichting en als bron van sociale kristallisatie.

Zo is ook het grootste construct ontstaan, dat van de staatsgemeenschap. Ten aanzien van de kleinere gemeenschapsvormen doet opgeld dat zij geheel verbleken tegenover staat en individu. Voor alle gemeenschappen geldt overigens dat zij niets natuurlijks resoneren. Natuurlijk is immers enkel materie in beweging, oftewel het individuele lichaam vol passies op en voor zichzelf. Alle gemeenschapsvormen zijn deswege van nature doel- en vormvrij. Zij zijn qua inhoud en vormgeving geheel overgeleverd aan de Wil van Individuen.

De staatsgemeenschap is welhaast sacrosanct. Vanuit de staatsconceptie begrijpen we de sociale draagwijdte en het sociale bindmiddel ook het beste. De individuele Wil van gelijke individuen leidt tot een congruentie van willen. Die overeenstemming leidt tot het ontstaan van de staat. De staat maakt vervolgens civiele wetten waarin de natuurwetten en de gelijke vrijheid tot uitdrukking komen. De staat baart daarbij zoveel ontzag en angst dat deze normen, ondanks de tegengestelde natuurlijke passies in individuen, worden nageleefd.

In dit kader van het sociale voegsel tussen de van nature atomaire individuen is ook duidelijk geworden dat het traditionele natuurrechtsbegrip onder het moderne firmament een metamorfose heeft ondergaan. De natuurwet staat in deze moderne verbeelding voor het eigenbelang van de vrede. Die vrede vereist, gegeven de egalitaire conditie, egalitaire deugden. En die egalitaire deugden en plichten vergen een beteugeling van de absolute individuele vrijheid -het natuurrecht-. De natuurwet omvat derhalve deugdprincipes die zuiver hypothetisch van waarde zijn. Ze zijn slechts hulpmiddelen voor de *second best option* van de vrede. Wat de mens van nature, primair en ten diepste wil, is niet het samenleven onder egalitaire condities, doch het domineren van alles en iedereen. Eigenlijk wil de mens God zijn.